

Бранислав Д. Стевановић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 323.1-057.87
Оригинални научни рад

ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ У КОНТЕКСТУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРПСКОГ ДРУШТВА (НА ПРИМЕРУ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ)^{1 2}

Апстракт: Као део омладине, студентска омладина је својеврстан „лак-мус-папир“ друштва, посебно оног „урбаног“ из кога долазе или у коме ће сутра претежно радити. Проучавања ставова студената зато не нуде само актуалне информације о њима, већ и сазнања о трендовима појединих друштава. Како се ради о онима који се још увек налазе у процесу формирања, студенти су у великој мери подложни доминантним ставовима из целине друштва. Анализа ставова студената према неким битним друштвеним питањима, упућује на закључак да се не може говорити о потпуном превладавању ауторитарне и традиционалистичке друштвене свести. Упркос радикалним променама које су настале распадом старог и изградњом новог поретка, механизам преношења вредности са старијих на млађе генерације је још увек у функцији, перпетуиран пре свега лошим резултатима досадашње српске привреде. Прилично стабилни су, међутим, и ставови који сведоче о отворености према Европи и свету, и то као комплементарни а не као супротни ставовима о националној идентификацији.

Кључне речи: Омладина, студенти, идентитет, вредности, грађанска свест

Појам идентитета није лако одредити, с обзиром на његову мултидимензионалну природу, о чему сведоче и многе научне дисциплине које га проучавају, тј. права „дискурзивна лавина“ коју су поменути истраживања уназад две деценије изазвала. Антрополошки посматрано, идентитет представља *истост*, *истовестност*, непроменљивост, по којој је неко биће једнако самом себи, тј. карактеристично, непоновљиво, специфично. „Идентитет се најчешће дефинише као осећај властитости, а односи се на оно што људи мисле, за себе саме, да

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане субкултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

јесу.“ (Вјелажас, Pilić, 2005: 34) Идентитет, међутим, није само *стање* већ и *процес*, иако све време задржава извесно значење и осећај сопствености. Разлог томе лежи у чињеници да идентитети нису никада потпуно јединствени и сингуларни, већ се налазе непрекидно у процесу промене и трансформације. Нарочито у актуелној савремености, идентитети постају све више фрагментарни и „разломљени“, па се идентитет не може посматрати као статична појава, као нешто непроменљиво и независно од контекста, већ промишљати и проучавати динамички. Такође, идентитети се првенствено тичу онога што људи мисле за себе саме да јесу (или нису), премда су и производ мишљења других људи о њима. Притом, иако се идентитет односи на појединце, он је вишеструко повезан и с друштвеним групама, и то оним којима одређени појединци припадају, односно с којима се идентификују. Социолошки посматрано, „идентитет представља процес поистовећења појединца са вредностима одређене друштвене групе или слоја (почевши од породице, преко локалне заједнице и регије, све до човечанства)“. (Божиловић, 2014: 135) У вези са колективном димензијом идентитета, дакле, можемо говорити о родној, националној, професионалној, генерацијској, класно-слојној, верској или некој другој групној припадности.

Дакако, идентитет се не може механички подвести под друштвену групу којој појединци припадају, јер људи и сами могу обликовати сопствени, лични идентитет. Идентификација са неком друштвеном групом се генерише на основу осећаја групне припадности и чини саставни део слике о себи, као и основу самопоуздања. „Она је производ места које у друштву појединац објективно заузима, али и његовог самоодређења, где припадност друштвеној групи одређује статус појединца у друштву.“ (Васић, 2013: 119) Исто тако, идентитети појединих људи или читавих нација не кристалишу у некаквом „вакууму“, већ у специфичном социјално-културном миљеу који је, једнако, подложен променама. Не постоје некакви „самоникли културни идентитети“, већ се сви идентитети конституишу у „односу са другима“, и представљају резултат тог односа. Појам идентитет (латински *identitas*, од *idem* – исти), значи истоветност, нешто што је *једнако самом себи*, и, следствено, *посебно* у односу на нешто друго. Из тог разлога, људи одређују сами себе по оном што их чини другачијим од осталих, тј. „људи свој идентитет одређују по ономе што нису“. (Хантингтон, 2000: 73) Другачије, однос према другога је „конститутивни елемент идентитета и да се тек у односу на другога/друге може доћи до свести о себи“. (Стојковић, 1993: 23) Извесно реципрочно огледање и памћење ранијег деловања „другог“ у односу на себе, представљају нужне услове настанка субјективног идентитета, што значи да се тек на основу континуитета „деловања другог“, успоставља свест о себи као о бићу чија је суштинска одлика трајање у времену, односно идентитет.

На колективном нивоу, свако доба и свако друштво и култура изнова стварају своје „друге“, с обзиром да њихов развој и одржавање захтева постојање другог, различитог и компетитивног *alter ego*-а. Својеврсна „конструкција идентитета“ подразумева конструкцију супротности и „другости“, чија је актуелност увек предмет непрестане интерпретације и реинтерпретације њихових

разлика у односу на „нас“. (Саид, 2000: 440) Ово посебно важи за савремена демократска друштва која поспешују плуралне идентитете, индивидуалне конструкције идентитета, њихову фрагментарност, многострукост и променљивост. Чини се да нема више једног идентитета који је карактерисао предмодерна друштва, да нема идентитета заувек. „Личност је у прилици да прави, сликовито речено, *идентитетске коктеле* од садржаја који погодују њеном укусу, афинитету и преференцијама“. (Божиловић, 2014: 78)

Дакако, да би претходно било могуће, појам идентитета ваља јасно разликовати од појма идентификације: *идентификација*, као процес прилагођавања културним нормама, није исто што и *идентитет* већ представља прву од његових фаза. У процесу идентификације, особа врши самопроцену и одабира извесне карактеристике из сопственог репертоара да би конституисала сопствени идентитет. Као особено својство људске егзистенције, идентитет се формира у процесу свеколиког преиспитивања друштвених норми и њиховог усаглашавања са сопственим погледима и аспирацијама. Речју, идентитет имплицира аутономно просуђивање о сопственим диспозицијама, индивидуално морално просуђивање које се изводи из иманентних персоналних склоности, а не из наметнутих културних правила. Он је „повезан са могућношћу поновног рађања – са престанком да будете оно што јесте, и претварањем у оно што нисте.“ (Bauman, 2009: 17) На тај начин, усвајање било ког колективног идентитета не подразумева губљење сопственог идентитета, већ га управо претпоставља.

Потреба и трагање за сопственим идентитетом, подразумева немирење са постојећим, а то је једна од основних вредносних претпоставки развоја модерног, демократског плуралистичког друштва које имплицира самосвесност независних актера и неспутани размах њихових креативних могућности. На претходно нагони и сâм живот у флуидном модерном друштву који, једноставно, „не може стајати у месту“. „Он се мора модернизовати (... сваког дана се ослобађати атрибута којима је истекао рок трајања и настављати са демонтирањем/одбацивањем идентитета који су тренутно склопљени/постављени) или нестати.“ (Bauman, 2009: 11) У овом тексту бавићемо се идентитетом младих³ односно студената, који вероватно понајвише сматрају да је њихов идентитет

³ Уобичајено, термином „млади“ се обухватају индивидуе старе између 15 и 24. године, које су се приближиле крају школовања, који су стекли квалификације за излазак на тржиште рада, или су већ запослени али још увек нису засновали своју засебну породицу. Поменуто одређење је мањкаво са социолошког становишта, јер пренебрегава друштвену раслојеност младих људи, њихове друштвене улоге, несагласност између психофизичке зрелости и социјалне незрелости, специфичне вредности, супкултуре и стилове живота младих. (Ilišin, 1999: 22-24) Што се тиче сродног појма „омладина“, већина њених операционалних дефиниција се задржава на биолошко-статистичко-генерацијским карактеристикама, а то је да омладину чине лица од 15 – 27 година са сличним психолошким, друштвеним и културним обележјима. За већину аутора, међутим, омладина је специфична социјална група коју одликују неке карактеристичне особености. Тако М. Броћић види *пет кључних обележја омладине*: радно-економски положај је сличан и по правилу незавидан; маргиналан политички положај младих; тешкоће при укључивању у секундарну друштвену средину; одлике идејног профила; секундарни вид друштвене стратификације. (Броћић, 1982:109-131)

њихова лична ствар, резултат само њихових афинитета и избора. Ипак, важну улогу у изградњи идентитета и ове друштвене групе имају и фактори друштвене структуре и културне средине. Сходно томе, идентитет студената се првенствено стиче у урбаној средини која је по дефиницији космополитска и одређена „опозицијом према новој доминацији руралних и полуруралних културних форми, укључујући и њихово испољавање у политици и у другим видовима свакодневног живота.“ (Горди, 2001: 161)

Због своје мултиплексности, у социолошкој литератури се *омладина* одређује на веома различите начине. О тешкоћама у вези са дефинисањем омладине још крајем шездесетих година 20. века (на конференцији UNESCO-а о омладини) истакнуто је да се социјални, економски и психолошки положај младих у пракси у толикој мери разликује да је крајње тешко формулисати било какву уопштену и садржајну дефиницију омладине. „Из тих разлога се понекад као компромис може прихватити прагматично одређење ‘млади’ за све оне којима је друштво дало такав статус.“ (Томановић, 1980: 17) Упркос сложености „друштвеног бића“ омладине, омладина се најчешће дефинише као релативно јединствена и специфична социјална група, док се у факторе који су омогућили њено конституисање као засебне друштвене категорије пре свега издвајају: ослобођење од патријархалних стега породице, запошљавање изван ње, продужено образовање, учешће у политичком животу и стварање специфичне поткултуре младих. У вези са појмовном дистинкцијом појмова млади и омладине, А. Милић сматра да појам омладине садржи једно објективно, материјално одређење у виду „специфичног социјално-историјског уређења генерацијских односа помоћу кога се млади људи у датом простору и времену дефинишу, позиционирају и контролишу процес њиховог одрастања и улажења у свет одраслих“. (Милић, 1987: 17). На тај начин, категорија омладине се разликује од категорије *младости* која упућује на био-антрополошка и психолошка својства људи, тј. на процесе њиховог одрастања, односно старења и што доводи до разликовања животних доби на младост, зрелост и старост. У најужем смислу, *differentia specifica* омладине може се препознати у трима главним обележјима: „објективно различитог друштвеног положаја младих у односу на друге друштвене групе; самопроизводње властите субјективне свести – самосвести и групног идентитета; и дистинктивних образаца понашања младих.“ (Милић, Чичкарић, 1998: 18)

Овде ваља подсетити да омладина није настала одједном као резултат историјских промена, већ има свој сопствени историјски развој. Процес “конструкције” омладинске структуре прошао је кроз неколико етапа: 1) етапа “малог човека”, 2) етапа формирања “младог човека”, 3) етапа “двокласног обрасца одрастања” и 4) етапа коначног успостављања омладине као посебне структуре. (Марковић Крстић, 2008:89) У начелу, појава омладине као посебне друштвене групе дешава се тек са настанком модерног доба, па се појам омладина односи управо на „друштвену конструкцију Модерне: он потенцира друштвена обележја младих као узрасне групе, настале у процесима дугог трајања који чине историјски контекст њеног настанка“. (Томановић, 2012:10) У ранијим историјским пери-

одима, омладина као посебна друштвена група се није могла формирати, јер се радило о друштвима у којима није било дугогодишњег школовања, па се укључивање појединаца у сферу рада дешавало још у детињству. У савременом добу, пак, укљученост у образовни процес може трајати и до тридесетих година живота, што младе одваја од света рада, и притом конситуише као засебну друштвену групу. Актуелна проучавања омладине су, међутим, указала да се данас млади људи налазе у врло сложенем положају, с обзиром на њихове социјалне перспективе, економске проблеме као и уже проблеме образовања. Истовремено, они међу првима реагују на друштвене промене али први и сноси последице тих промена. Разлози за то леже у њеној релативној бројности но, исто тако, и у пројектованим циљевима друштва који су се првенствено односили на омладину. Стога је досад омладина „била у положају да не само непосредно него и најбрже осети све ефекте изведених системских и идеолошких заокрета“. (Милић, 1987: 117) Имајући у виду претходне напомене, у овом тексту под младима подразумевамо друштвену групу “која је настала у индустријском друштву и обухвата популацију у добу од 15. до 30. године живота, а којој друштво, независно од њене психофизичке зрелости и социокултурне раслојености, приписује заједничке специфичне социјалне значајке, на основу којих јој одређује посебну друштвену улогу и подвргава посебном друштвеном третману, последица чега је маргиналан друштвени статус младежи наспрам старије популације”. (Илишин, 1999: 69) Што се тиче студентске омладине, под њом подразумевамо део омладинске популације који студира, односно школује се у високошколским установама, старости од 19 до 24, односно, 30 година.

Данас се у научном приступу младима могу препознати две међусобно различите, али и комплементарне интелектуалне традиције. Једна полази од младих као *ресурса*, тј. млади се посматрају као представници пожељне будућности, носиоци доминантних друштвених вредности које се преносе с генерације на генерацију, али и потенцијални извор иновација и витално друштвено богатство, па стога и као сегмент популације коме треба осигурати оптималне друштвене услове. Друга традиција види младе као *проблем* (као извор проблема или групу која је у проблемима), тј. као популацију у осетљивом стадијуму развоја и која је пријемчива за разне облике девијантног понашања. Млади се у овом контексту посматрају као део становништва који још није довољно интегрисан у друштво и који то исто друштво треба да штити. Који ће од наведена два приступа у одређеном тренутку превладати, зависи не толико од младих, колико од динамике друштвених збивања и промена. Индикативно је, ипак да виђење младих као „ресурса“ доминира у раздобљима друштвене стабилности и економског напретка „док је виђење младих као проблема израженије у друштвено нестабилнијим условима праћеним економском стагнацијом или назадовањем“. (Илишин, 2005: 17) Независно о томе који приступ младима превладава, циљ свих савремених демократских друштава требало би да буде адекватна друштвена интеграција младих као и стимулација и развој њихових капацитета, за шта су потребни и одговарајући друштвени услови, посебно у нестабилним временима обележеним убрзаним променама.

Што се тиче идентитета студената, он се, као и код читаве омладине, још увек налази у процесу формирања и кристализације. Идентитети особа и група се, иначе, развијају током читавог живота и имају утицај на начин разумевања света. Данашњи студенти у Србији су, притом, и будући носиоци развоја српског друштва. Њихово сазревање дешава се у јединственом друштвено-историјском тренутку и обележено је двоструком транзицијом: прво, студенти пролазе кроз прелазно раздобље из младости у одраслост и друго, тај процес се одвија у друштву које је и само у процесу темељне друштвене трансформације. „Једна од синтагми којом је било уобичајено да се именује ситуација заједничка младима у друштвима која су наследила социјалистичке режиме јесте „двострука транзиција“: транзиција у одраслост у друштву у транзицији“. (Томановић, 2012: 34)

Имајући у виду претходне теоријске наводе као и бројна истраживања о младима и студентима, произлази да су студенти по свом начину живота, ставовима, вредностима и обрасцима понашања једна специфична и препознатљива друштвена група, али и да се по претходним категоријама различити сегменти студената међусобно разликују, првенствено с обзиром на њихова социодемографска обележја. Млади представљају засебну друштвену групу коју одређују неке заједничке социјалне карактеристике, пре свега неповољан друштвени статус у односу на старије, што за има за последицу њихову слабију друштвену интеграцију и креирање специфичних генерацијски обликованих поткултура. Истовремено, млади долазе из свих друштвених слојева, па их обележава и унутрашње социјално раслојавање у складу са диференцирањем у читавом друштву у којем живе. Распад социјалистичких држава у југоисточној Европи и актуелни процес проширење ЕУ управо тим државама, стављају у први план питање *демократског потенцијала* будућих грађана уједињене Европе. Другачије, осим правно-формалних услова (устав, институције, партије), демократија у овим државама захтева и одговарајуће вредносне ставове као дела шире (демократске) *политичке културе*. То се нарочито односи на младе, од којих се много очекује у будућности Европе, но који се, исто тако, посматрају и као потенцијално највећи добитници евроинтеграцијских процеса. Циљеви и динамика евроинтеграција захтевају пропитивање односа младих према демократским вредностима, посебно у оним државама које се налазе у различитим фазама за прикључивање Унији.

Када говоримо о Србији, можемо рећи да она, попут већине држава на Балкану, не садржи све одреднице модерног демократског друштва. По многим ауторима, она се још увек налази у фази предмодерног друштва, које није у довољној мери ни „индустријско“ ни „развијено“ и које, разапето између ретрадиционализације и модернизације, карактерише својеврсни *плурални идентитет*. Под овим идентитетом ваља подразумевати „комбинацију православне саборности (идентитета) и латентно присутног комунистичког колективизма (идентитета) на путу ка грађанском индивидуализму (идентитету)“. (Божиловић, 2014: 61) Оно што предстоји Србији и ултимативно захтева њену модернизацију, јесу широке социјалне промене које укључују техничко усавршавање,

економски напредак, промену социјалне структуре као и одговарајућу промену социокултурних вредности. А све у циљу креирања оне „карике у ланцу“ која још увек недостаје Србији а која би омогућила што безболнији прелаз од ауторитарно-традиционалног идентитета ка грађанском идентитету, карактеристичном за савремена демократска друштва.

Идентитет студената ваља посматрати и интерпретирати у контексту цивилне или демократске политичке културе, која пре свега подразумева односе између појединца и одговарајућих вредности, ставова и друштвене партиципације. Под *политичком културом* подразумевамо „интегралну целину политичких ставова, вредности, традиције, социјализације, институција, материјалних претпоставки, као и свих других културних феномена који се тичу политичких односа и механизма освајања и остваривања власти“. (Стевановић, 2006: 82)⁴ Дакако, за савремене истраживаче, најзанимљивија је грађанска (или цивилна или демократска) политичка култура. Јер, развој стабилне и ефикасне демократске власти не зависи само од структуре власти и политике, већ и од оријентацији људи према политичком процесу, од политичке културе: „Уколико политичка култура не може подржати демократски систем, мршаве су шансе за успјех тог система“. (Almond, Werba, 2000: 366) Једино развијена цивилна/грађанска политичка култура може доприносити одржавању стабилне вишестраначке компетитивне демократије као и ефикасне и одговорне власти.

У Србији је, као и другде у постсоцијалистичким земљама, дуго била присутна предрасуда да ће се демократија задобити само размахом економије, док су се ставови и вредносне оријентације грађана сматрали мање важним. Савремена демократија, међутим, захтева одговарајући *политички идентитет* и ширу *политичку културу*, односно „демократског човека који жели и обликује демократију, као што она обликује њега“. (Фукујама/Fukuyama 1997: 155) Демократска политичка култура и концепција грађанства повезују се са „социјалним капиталом“ који се схвата као мрежа социјалних односа заснованих на поверењу, реципроцитету, кооперативности и солидарности (Matić, 2000; Putnam, 2000), а која доприноси укупном развоју друштва укључујући и демократизацији друштвених односа.

Досадашњи резултати показују да се доминантне вредности бирачког тела у Србији не подударају сасвим са његовим декларативним одређењем за демократизацију и укључење у европске интеграције. Грађанство у Србији је још увек умногоме окренуто прошлости и оспоравању процеса реформи (на пр. приватизације), што говори о непостојању сагласности о начину превазилажења тешкоћа у демократској трансформацији. Додамо ли овоме и селективно прихватање норми међународних институција, низак степен толеранције пре-

⁴ Политичка култура се односи на вредности, уверења, ставове, обрасце понашања неке политичке заједнице и оријентације према политичком систему (Almond & Verba, 1963: 12). Као део опште културе, она представља трајнију конструкцију и пресудно утиче на избор циљева и праваца по којима се појединци, друштво и држава крећу и развијају (Чупић, 2009: 339). Њен смисао је уношење реда у политички живот, а сама представља сусретање индивидуалног, колективног и јавног искуства (Вујадиновић, 2008: 32).

ма различитим депривираним друштвеним групама, произлази да доминантне „вредности“ (које се по појединим питањима приближавају предрасудама и стереотипима) знатног дела грађана представљају озбиљну баријеру процесу демократизације. Заједно са ауторитарним наслеђем, све то чини плодно тле за опстајање недемократске политичке културе која србијанско друштво постојано држи „на дистанци“ од савремене демократије и европских интеграција. Разуме се, овоме су погодовала бројна политичка и друга дешавања у Србији и око ње у протекле две деценије (слом социјализма, ратови, санкције, економска криза, нарушавање територијалног интегритета) и друге отежавајуће околности због којих је било тешко изградити солидан темељ за демократску политичку културу у Србији.⁵

Генерално, оно што смо истраживали у оквиру потпројекта *Демократска политичка култура и политичка социјализација*⁶ односило се на питање да ли су (и у којој мери) најважније компоненте политичке културе и политичког идентитета студената на Балкану (тј. у Србији, Македонији и Бугарској) у сагласности са прокламованом демократизацијом укупног друштва и текућим процесом евроинтеграције.⁷ Анализом података покушали смо да утврдимо у којој су мери политички идентитети и политичка култура „као такви“ подложни променама под утицајем актуелних друштвених кретања, трансформација и (евро)интеграција. У овом тексту ћемо се, међутим, осврнути само на неке најбитније елементе идентитета студената, имајући у виду да се у овој сфери, на врло видљив начин, укрштају и поларизују све главне тенденције које се надмећу и у читавом друштву. Промене које се збивају у савременом свету, иначе,

⁵ У најважније друштвено-политичке околности које узрокују тешкоће за прелазак у либерално-демократско друштво могу се издвојити: тринаест година ауторитарне владавине, недефинисан територијално-државни оквир, конфузна улога хашког трибунала и захтева међународних институција, ратови у протекле две деценије и њихове последице на односе са суседима и изолација и негативна слика Србије у свету. (Павићевић, 2002: 166)

⁶ Потпројекат је рађен у оквиру наведеног пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*.

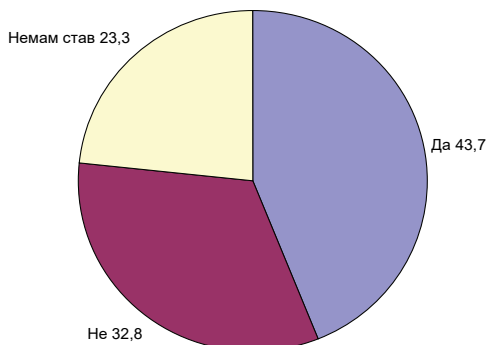
⁷ Истраживање је спроведено у периоду од 1.12.2012. до 14.12.2012. године (у Србији, односно Нишу), док је у БЈР Македонији и Бугарској прикупљање података умерено за две недеље. Узорак од 2400 испитаника је реализован кроз три подузорка са подједнаким бројем испитаника у регионалним универзитетским центрима: Нишу, Битољу и Великом Трнову. Ради се узорку суб кластер типа који је подразумевао да се на нивоу сваког подузорка добије репрезентативно присуство студената са одређеним социодемографским обележјима (професионално-образовни профил, година студија идр.). Присуство група испитаника са наведеним обележјима је обезбеђено процедуром случајног одабирања и уважавањем пропорција које се односе на удео студената у појединим групама факултета, као и њихове бројности на појединим факултетима унутар група. Подузорак за *Србију* је реализован на 56,73% студената из групе друштвено-хуманистичких наука (Економски, Правни и Филозофски факултет), 20,72% из техничко-технолошке (Грађевинско-архитектонски и Електронски факултет) и 22,55% студената из групације медицинских и природно-математичких наука (Природно-математички факултет). Истраживање је обављено на 13 различитих студијских програма/смерова из прве, 8 студијских програма из друге и 5 студијских програма из треће групе. Такође, у реализованом подузорку (817 испитаника) је било 40,6% студената и 59,4% студенткиња. (Извор: Петровић, 2014: 13-14)

готово увек и свуда, понајвише погађају омладину. Основни разлог за претходно лежи у томе што се млади налазе на средокраћу између заштићеног света детињства и грубог света одраслих, који од њих очекује адекватну интеграцију кроз преузимање трајних друштвених улога. Због ових својих особености, млади представљају онај сегмент популације који представља један од „најосетљивијих сеизмографа друштвених промена“. (Иlišin, Bouillet, Gvozdanović, Potočnik, 2013: 9) С тим у вези, увид у ставове студената („генерације будућности“) пружа нам актуалне информације о жељама, очекивањима, интересима и друштвеном понашању младих, на основу којих се могу извести и закључци о развојним трендовима у некој земљи у целини, што важи и за Србију.

На ставове и понашање појединаца и група утиче укупан друштвени контекст, а када говоримо о студентима, овде ваља посебно нагласити и утицаје животног доба и специфичног генерацијског искуства. Комбинација тих утицаја производи препознатљиве обрасце понашања младих у односу на старије генерације. Генерално, млади људи су дистанциранији од политике, посебно оне институционалне, а када се друштвено ангажују, склонији су ванинституционалном деловању у форми различитих облика протеста. Такође, млади инклинирају радикалнијим политичким позицијама и подложнији су разним облицима политичке инструментализације. Разлози за претходно налазе се у помањкању искуства омладине, али и других ресурса; животно доба у којем се она налази у великој мери карактерише оријентација на алтернативне облике друштвеног ангажмана као и „дефицитарна концепција политике“ повезана са нижим нивоима политичког интереса, знања и поверења. Поменуте тенденције уочене су у свим европским земљама, али је такође запажено и то да су млади либералнији и толерантнији од старијих, што је, несумњиво, један од важнијих потенцијала за развој демократског поретка у целини.

У нашем истраживању идентитет младих смо сагледавали кроз одговоре студената на питања која се односе на прикључење Европској унији, однос према нацији, врсту друштвених промена ка којима су оријентисани и онога шта им је најважније код особа које су тек упознали. Теза од које смо пошли је да демократско друштво захтева одговарајући *вредносни систем* као и *понашање* људи које је надахнуто вредностима слободе, правде, једнакости и сл. Личност са демократским политичким идентитетом поштује свачију слободу изражавања и бори се за слободу избора сваког грађанина. Она је нарочито осетљива на све облике „идеолошке правоверности“, што, опет, значи да је неговање дијалога односно разговора „најбоља политика“. (Шушњић 1997: 169) Анализу почињемо ставовима студената (графикон бр.1) у вези са питањем да ли Србија треба да уђе у ЕУ. Резултати су, дакако, охрабрујући. Већи број студената Универзитета у Нишу обухваћених истраживањем одобрава чланство Србије у ЕУ (43,7%), а студенти који се томеprotиве чине 32,8%, док остали студенти немају став о томе. Што се тиче пола, девојке предњаче у преферирању уласка у ЕУ (46,7%) у односу на мушкарце (39,1%), који се, пак, у знатно већој мери опредељују за одговор да се не слажу са уласком Србије у ЕУ (43%) у односу на „лепши“ пол (26%).

Графикон бр.1. Да ли одобрвате улазак/чланство Ваше земље у ЕУ?(%)

У међувремену се не само међу студентима, већ и у читавом друштву, ситуација променила у корист приближавања ЕУ. У једном истраживању студената из читаве Србије из 2013-те (и са државних и са приватних универзитета), скоро 60 % испитаника је желело да се Србија прикључи Европској унији, док је нешто више од 40% било против. (Радисављевић-Ћипаризовић, 2013: 92) Истраживање *Medium Galup-a*, урађено за потребе Делегације ЕУ у Србији (спроведено од 24-30. 09. 2014.) је показало да 57% свих грађана Србије подржава чланство Србије у ЕУ, док је против само 28%. Најчешћи разлози које су грађани навели у прилог поверењу у ЕУ су економске природе: боља будућност, просперитет (42%), бољи стандард (41%), боље шансе за запослење (32%). Истраживање је такође показало да је однос грађана према ЕУ знатно позитивнији у односу на претходне године, јер је њих 47% рекло да је њихов став „генерално позитиван“, док у ранијим истраживањима та подршка није прелазила 35%.⁸

Како су испитаници у последње поменуто истраживању рекли да им је став према ЕУ генерално позитивнији понајвише због *помоћи* ЕУ Србији након поплава које су је задесиле у 2014-ој, ваља подсетити да се улазак Србије у процес демократске трансформације одвијао под изразито неповољним како унутрашњим тако и међународним околностима а којима су „кумовале“ и неке од водећих чланица ЕУ. Те околности су симултано довеле до насилног распада СФРЈ, економских санкција Уједињених нација, бомбардовања од стране НАТО-а и, најзад, признања отцепљене србијанске покрајине КИМ као независне државе од стране огромне већине земаља чланица ЕУ. Не би требало сметнути с ума и периодичне извештаје о својеврсном „рачјем ходу“ Србије у испуњавању постављених услова за улазак у ЕУ, који су условљавали раст неповерења и незадовољства српске јавности према њој. Истовремено, јасно

⁸ Подаци преузети са: <http://www.tanjug.rs/novosti/155740/vise-od-polovine-gradjana-za-clanstvo-srbije-u-eu.htm> (приступљено 20.12. 2014.)

је да се за чланство у ЕУ морају испунити бројни стриктни услови који важе у свим земљама Уније – што неће бити нимало лако остварити, иако су их грађани свесни. У истраживању *Medium Galup-a*, као услов који треба да испуни Србија као би постала чланица ЕУ, грађани су најчешће навели признавање независности Косова (33%), реформе правосудног система (18%), свеобухватне реформе (17%) и борбу против корупције и криминала (14%).

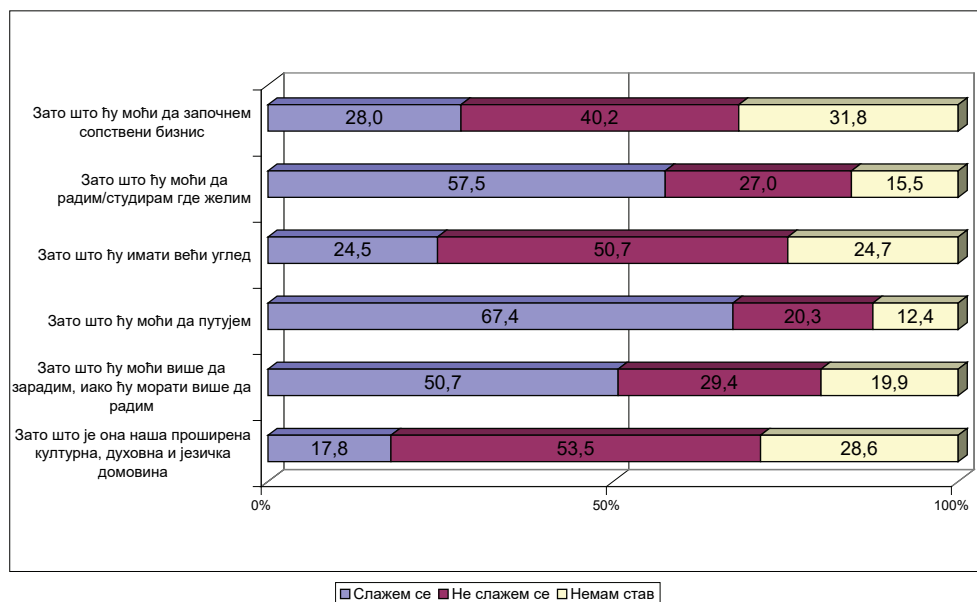
Када говоримо о студентима у Србији, мора се истаћи и то да се ради о популацији која је расла и стасавала у „постсоцијалистичкој транзицији“, коју од 1990-их година наовамо облежавала перманентна несигурност. Тек 1999-те су прекинута сва ратна дејства, али тај прекид није наследило материјално благостање већ – оскудица, повећање социјалних разлика и велика економска несигурност. „Реструктурирање привреде“ која је пре свега подразумевала свеобухватну (па и пљачкашку) приватизацију, довела је до масовне незапослености и све веће маргинализације грађана, посебно омладине. С обзиром на незапосленост која је прошлих година брзо расла, млади су све забринутији за своју будућност и све више суочени с недостатком перспективе. Ове и многе друге тешкоће везане за процес транзиције у Србији, дакако не значе да је процес њене евроинтеграције унапред осуђен на неуспех. По свему судећи, евроинтеграција Србије нема реалне историјске алтернативе, а онај ко би овај процес свесно успоравао или прекинуо, неизоставно би се суочио са економском рецесијом, рестаурацијом недемократског режима и новом међународном изолацијом.

Чињеница да у нашем истраживању свега 43,7% студената резолутно одобрава чланство Србије у ЕУ, донекле релативизује нашироко присутна схватања о омладини и студентима као слободољубивим и толерантнијим друштвеним категоријама *per se*. Познати филозоф „наде“ Е. Блох (Bloch) својевремено је за младе рекао да представљају „биолошко место новог“, али изгледа да они то нису увек и на сваком месту (макар то нису били у Србији у време када се спроводило наше анкетање). У сваком случају, у одговорима студената до изражаја су дошли ставови оних који су, као уосталом и читав српски народ, прилично збуњени оном што се протекле две деценије показало као резултат „демократије“ која је стигла из Европе и осталог развијеног света. Велика је, иначе, грешка евроинтеграције везивати само за некакав загарантовани економски бољитак који ће аутоматски уследити онда када Србија постане пуноправни члан ЕУ (што показују примери Румуније и Бугарске које нису много економски напредовале од свог уласка у ЕУ). Истовремено, дуготрајно сиромаштво и незапосленост, одсуство владавине права, корупција и бирократизација не рађају само еврооптимизам, већ (како управо показује пример Србије) – и евроскептицизам. На основу наших резултата произлази да европска интеграција Србије међу студентима ужива тек умерену подршку, која је, ипак, знатно већа од супротстављања ЕУ. Дакако, разлоге за изостанак снажнијег пријањања уз ЕУ, могуће је наћи и у ауторитаризму, традиционализму, ретроградном народњаштву, провинцијализму и антипросветителству значајног дела омладине у Србији. Највећи део разлога, међутим, свакако лежи у свепри-

сутном *сиромаштву* и *бесперспективности* која се надвила над Србијом, а које се увек везивала за недемократске оријентације и нетолеранцију, ауторитаризам и традиционализам.

Може се приметити да, иако постоји значајно колебање по питању прихватања Европске уније, већи проценат оних који су се определили за чланство Србије у ову наднационалну организацију, указује и на извесне промене ставова, тј. на јачање рационално-интересне свести код студената. Графикон бр. 2 показује да су мотиви за прикључење ЕУ више материјалне а мање културолошке природе: студенти верују да ће им чланство Србије у ЕУ помоћи да буду боље плаћени за свој рад. Из одговора такође произлази да би студенти желели да имају и другачији стил живота који подразумева више путовања и већу студентску мобилност. Дакако, то је нешто што је својствено студентској популацији у читавој Европи, али у чему су студенти из Србије прилично ускраћени, што из материјалних, што из политичких разлога.

Графикон бр.2. Треба прихватити Европску Унију (%)

Следећа карактеристика студентског идентитета тичала се односа према *нацији*, тј. важности коју испитаници придају сопственој националној припадности. Поставља се питање у којој мери се студенти идентификују са нацијом којој припадају, а колико са неким другим идентитетима важним за (недовршени) процес модернизације српског друштва и приближавања ЕУ? Што се тиче одређивања идентитета савремене нације, ради се о једном флуидном процесу у коме линија раздвајања „нас“ од „других“ садржи бројне предрасуде и мистификације које јачају партикуларне идентитете језика, националности, расе и религије.⁹ Са своје стране, Европска унија даје предност идентификацији на

⁹ У истраживању из 2001, Ј. Шакаја је идентификовала четири „имагинативне зоне“ на Балкану

темељу функционалних и међународних регија, подстичући тај модел и финансијски. Овде ваља подвући да се стабилна демократија у вишенационалним заједницама (каква је и Србија) не може изградити на принципима некакве једнонационалне државе и „једнонационалне културе“. Савремена демократска држава има „десупстанцијализовани идентитет“, а њене грађане на окупу не држи некакво „супстанцијално јединство“ октроисано од стране већинске нације, већ „заједничка правила игре“. Ради се о универзалним и чисто формалним правилима, која су „равнодушна према сваком посебном садржају и утолико отворена за идеолошке, религиозне, моралне, обичајносне итд. разлике.“ (Дивјак, 2006: 72)

Одговори студената обухваћених истраживањем показују да у односу према другим нацијама, студенти углавном показују отвореност. Највећи проценат њих не сматра да су национално мешовити бракови нестабилнији од других, нити се осећа сигурно искључиво у окружењу са припадницима сопствене нације. Такође се не слажу са тврдњом да су припадници сопствене нације једини ослонац у „тешким временима“, нити да у странце не треба имати поверења. Притом, углавном не сматрају да је истицање националних обележја израз примитивизма, а неодлучни су по питању тога да ли националне мањине у Србији остварују своја национална права. Истовремено, само једна четвртина испитаника је одговорила да прошлост нашег (што у већини значи: српског) народа „мора бити светиња“.

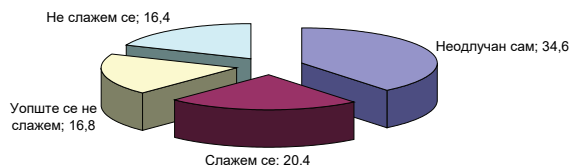
Према даљим подацима, студенти су у највећој мери неодлучни када се ради о ставу по коме национална припадност само оптерећује човека (34%) што, дакако, охрабрује. Веома је индикативно да студенти српске националности, као део већинског народа у Србији, данас у 43% случајева изјављују да им није битно да се зна којој нацији припадају. Чињеница да све већи број Срба у Србији своју личност битно не везује за припадност српској нацији, упућује на извесно „отрежњење“ као пандан ретрадиционализацији с почетка 90-тих година прошлог века. Немогуће је побројати све факторе који су на то утицали; ако ни о чему другом, ради се о психолошком одговору на вишегодишњи третман српског народа као “реметилачког фактора” на Балкану. Изгледа да припадницима народа који је све време сукоба на бившем југословенском простору био оптуживан као “главни кривац” за недаће и био изолован од једног дела међународне заједнице, није преостало ништа друго него да потраже „нове углове самопосматрања“ и групне идентификације по страни од своје националне припадности.

Претходни налаз се потврдио и у случају исказа „спреман сам да се жртвујем за интерес и достојанство своје нације“ са којим се идентификовала

које су исказали млади Загрепчани: прва зона “непотпуног Другог” (која подразумева непосредне контакте и најближе језичке додире – у коју су спадале БиХ и Југославија, односно Црна Гора и Србија); друга зона (која подразумева игноранцију или индиференцију на коју се шири негативно слика прве зоне – Бугарска, Македонија, Румунија); трећа зона “потпуно Другог” (Албанија, Турска); четврта зона: не-Балкан, а на Балкану једина зона која се позитивно перципира – Грчка (Šakaја, 2001).

свега 1/5 (20,4%) испитаника; неодлучно по овом питању је било 34,6%, док је оних који се са овим ставом уопште не слажу или не слажу укупно 33,2% (графикон бр.3).

Графикон бр.3. С којим се од следећих ставова слажете и у којој мери: спреман сам да се жртвујем за интерес и достојанство своје нације (%)

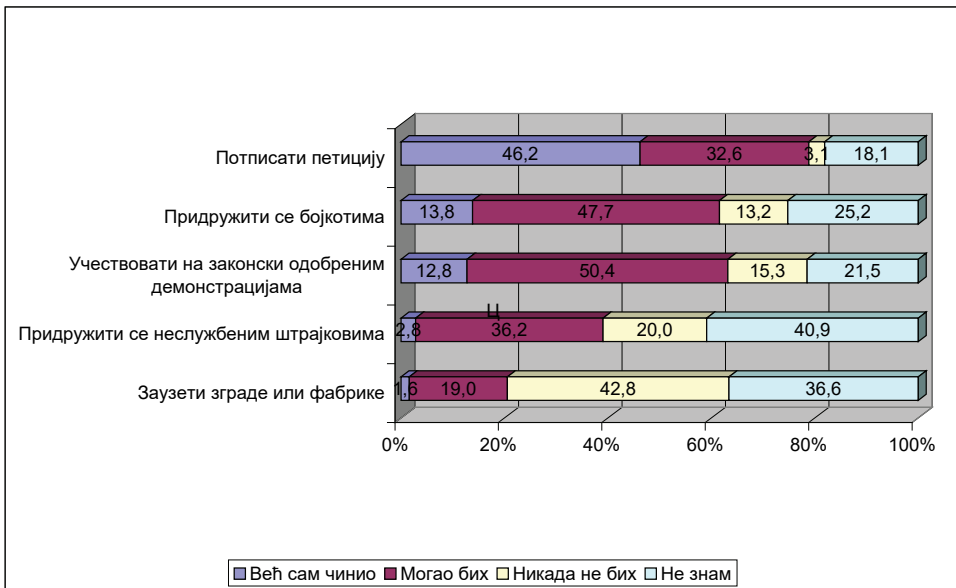

Мишљења смо да се у претходним одговорима студената, иако не и на први поглед, може назрети и изванредан благи тренд у корист евроинтеграција. Наиме, одређеност за европеизацију Србије се не може мерити само (малим) постотком оних који експлицитно одбацују „жртвовање за нацију“. Овој групацији (16,8%), свакако ваља придодати и оне испитанике (16,4%) који су се определили за одговор „не слажем се (да се жртвујем за своју нацију)“ као и оне неодлучне (34,6%), јер сва ова колебања испитаника за своју основу имају плурализацију сопственог идентитета који се *ipso facto* налази на „европском курсу“. На нивоу принципа, Европска унија свакако не подразумева гушење оног националног, већ јединство различитости. Из главног тока према Европи свакако не би требало искључивати оне студенте који су „неодлучни“, јер је ова неодлучност (као и много шта друго у одговорима студената), индукована пре свега лошим резултатима досадашње српске економије и политике, а не одбојношћу ЕУ „по себи“. Уз то, питање прикључења ЕУ није само уско политичко питање, већ – егзистенцијално, а таква питања не трпе индиферентност и „неутралност“, посебно не на дужи рок. Строго посматрано, ако је питање прикључења ЕУ егзистенцијалне природе, из курса евроинтеграција не би смели априорно искључивати чак ни оне студенте који би се „жртвовали за своју нацију“ (а њих је 20,4% у истраживању). Чини се да данас управо задовољавање елементарног српског националног и државног интереса захтева што брже прикључење ЕУ, „везивањем малог српског чамца за велики европски брод“, уз који ће Србија бити мирнија, стабилнија и просперитетнија земља. Ако се то не покаже исправним, на крају крајева, увек постоји могућност изласка из ЕУ, иако се досад ниједна држава-чланица није на то одлучила.

Покушамо ли да одредимо грађански/демократски идентитет, видећемо да се његово главно обележје огледа у способности грађана за самоодређење и аутономију као и за одговорност, а све у циљу активног учествовања у јавним пословима и контроли власти. Грађански/демократски идентитет подразумева

промену односа у свим сегментима живота, а не само у политици, па је њега немогуће стећи пуким учлањивањем у неку од постојећих политичких партија. У особине које поспешују демократско понашање често се убрајају следеће карактеристике: 1. толерантност, 2. спремност на дијалог, кооперативност, прихватање компромиса, 3. спремност на ризик и прихватање одговорности за донете одлуке и 4. спремност за ангажовање. (Кузмановић, 1997: 147-148) Последњепоменути *спремност за ангажовање*, тј. специфични активистичко-партиципативни однос грађана према политичком систему, представља *conditio sine qua non* успешне демократије. Што се тиче облика учешћа у политичким акцијама, половина испитаника у нашем истраживању (графикон бр. 4) се сагласила око тога да би отишла на „законски одобрене демонстрације“. Висок проценат придружио би се бојкоту (47,7%) и потписао петицију (46,2%). Неслужбеним штрајковима придружило би се 36%, испитаника, док 40% њих не зна да ли би се одлучило на такав потез. Већина (од 42,8%), ипак, никада не би заузела зграде или фабрике.

Графикон бр. 4. Који бисте облик политичке акције подржали? (%)

Из података произлази да веома скроман број студената уопште види некакву везу између друштвеног и политичког ангажмана и сопствене перспективе; другим речима, слабо је присутна спремност на друштвену и политичку партиципацију. То је, дакако, сасвим у складу са налазима бројних истраживања, не само у Србији, који говоре да политичке странке, парламент и влада међу студентима уживају врло мало поверења. И овде је немогуће набројати све разлоге актуелног дефицита социјалног и политичког ангажмана српских студената. Један део разлога свакако лежи у пословичној мањој заинтересова-

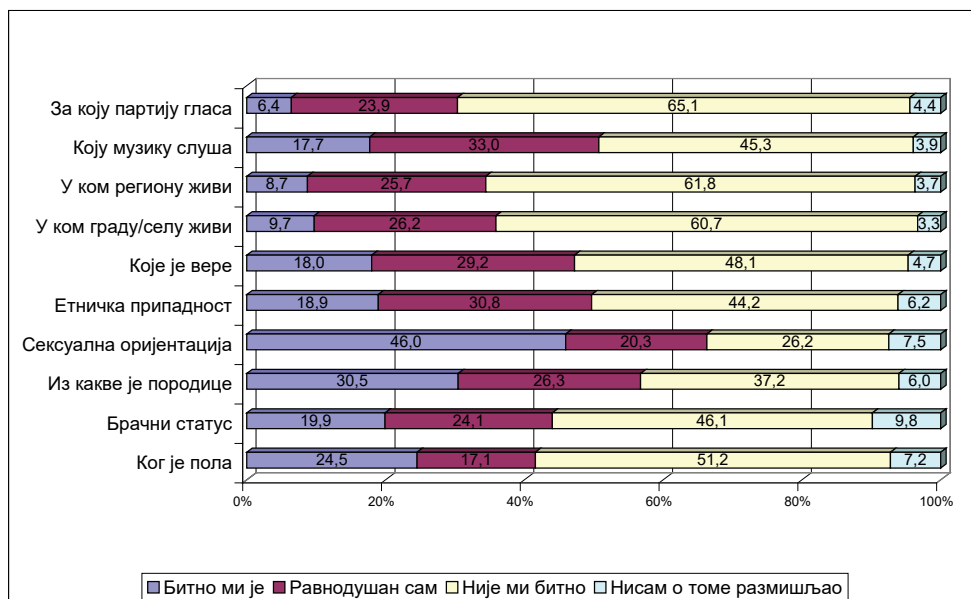
ности омладине да партиципира у друштвено-политичком животу који се доживљава као стран младалачком духу; други део разлога се вероватно налази у „револуцији растућих очекивања” која је карактеристична за земље које се убрзано економски модернизују и у којима људи „упоређују своју ситуацију не са оном традиционалних друштава већ са оном богатих земаља и, као резултат тога, гнев расте”. (Фукујама, 1997: 193) Овде ваља поменути и разочарење у постојеће политичке партије које су често мењале своје темељне политичке принципе и колаборирале са својим „љутим неистомишљеницима”. Због свега тога, данас се политички живот у Србији одликује специфичном врстом (балканског) *нецивизма*, који се, као и другде, одликује високим степеном неповерења према непосредним носиоцима политичке власти, као и одсуством кооперације и заједништва грађана у политичким акцијама. Разуме се, није добро да млади/студенти сагледавају себе у оштрој одвојености од политике, јер то води у пасивизам и отвара пут неодговорности политичких елита – чиме се посредно уздрмавају сами темељи демократског поретка.

Без сумње, идентитети на Балкану се налазе у процесу трансформације, а многи би желели да се они крећу у правцу демократског и грађанског идентитета. Проверили смо овај курс и одговором испитаних студената на питање: „Шта најпре желите да сазнате о особи коју сте тек упознали?” Резултати су били прилично охрабрујући: од понуђених особина, студентима је најважнија *сексуална оријентација* особе коју су тек упознали, док им остале карактеристике (етничка припадности, за коју партију гласа и др.) махом нису битне (графикон бр. 5). Добро је што је етничка припадност отишла у „други план“, јер се препотенцирањем оног националног у сопственом бићу, етнички идентитет лако може изродити у *примитивни етнонационализам* који врши политизацију етничке свести и постаје основа једне конзервативне идеологије коју одликује самољубивост, национална искључивост, ексклузивност и острашћеност, ксенофобија, охолост, егоизам и провинцијализам (Jenkins, 1997: 215). С друге стране, мишљења смо да испољену заинтересованост за сексуалну оријентацију од стране студената не треба брзоплето везивати за *хомофобију* и чињеницу да тзв. ЛГБТ популација у Србији (и шире) спада у најугроженије друштвене групе.¹⁰ Нетолеранција и социјална дистанца према хомосексуалцима свакако постоји и међу српским студентима, али она, напросто, није „мерена“ поменутиим питањем. Ради се, наиме, о младим људима који су сексуално најактивнија друштвена група, а минимална претпоставка за било какву сексуалну активност (или чак само за необавезну причу о сексуалним темама) јесте сазнање о сексуалној оријентацији „особе коју сте тек упознали“. Сама по себи, заин-

¹⁰ Чини се да однос према (хомо)сексуалности, макар у Србији, представља парадигму односа према свакој другој разноликости. У нашој средини негативан и нетолерантан однос према хомосексуалцима се најчешће генерише из националистичких и клерикалних средина, пре свега у циљу снажења нетрпељивости према етничким „другима“. Следствено, националисти су своје, измишљене или стварне непријатеље, често квалификовали као хомосексуалце укључујући и оне са Запада, док су, по асоцијативној логици, локални геј људи постали „западни агенти.“ (Мос, 2002: 340)

тересованост за сексуалну оријентацију би могла да буде и израз пажње, као и жеље да се непознати саговорник не повреди неком исхитреном тврдњом у вези са (не)стандардном сексуалношћу.

Графикон бр. 5. Колико су Вам битне наведене особине особе коју сте тек упознали (%)

Резултати истраживања које смо овом приликом узели у обзир, још једном тенденцијски потврђују налазе низа претходних емпиријских истраживања о томе да су идентитети грађана Србије подложни сталним променама, тј. да су под снажним утицајем актуелне политичке и економске ситуације у земљи, као и положајем Србије у међународним односима. И идентитет српских студената представља својеврсну реакцију на дугогодишње фрустрације грађана Србије, као што представља и израз иманентне потребе за сопственом обновом. Имајући у виду бројна турбулентна дешавања у протекле две деценије (грађански ратови, економске санкције, угрожавање територијалног интегритета и друго), може се рећи да је тренутно идентитет студената нешто јасније одређен, с тенденцијом отклона од традиционалистичког дискурса, што представља корак у правцу грађанског/демократског идентитета (а што се види пре свега у ставовима о нацији), али и да се не може говорити о некаквом потпуном превладавању ауторитарне политичке културе (о чему нарочито сведочи релативно скроман и уопште, флукуацији превише подложен, проценат студената који би Србију да виде у ЕУ). Негативни ставови о Европској унији, као и о свему осталом што долази са Запада, дакако, нарочито су оснажени након бомбардовања Србије од стране НАТО алијансе, које се десило иако за

то није било обезбеђена потпуна сагласност *Савета безбедности* УН-а. Отуд и сталне осцилације процената оних грађана Србије који су за њену евроинтеграцију; однос према Европској унији у Србији се и даље перципира као однос према нечему што је „страно“, но што би, парадоксално, требало да обезбеђује нашој земљи извесна материјална средства (као након овогодишњих поплава), у ком случају „рејтинг“ ЕУ – назауостављиво расте.

Насупрот овој једностраној и наивној, патерналистичко-клијентелистичкој перцепцији Европске уније, грађани Србије, укључујући и студенте, би требало да развију аутохтони „понос на демократију“ и поунутрашње демократске вредности, а то је управо оно што се сматра под *демократским идентитетом*. Оно што предстоји Србији као и осталим државама Балкана које желе да се прикључе ЕУ, је „креативно и имагинативно пројектовање таквих друштвених система који ће се ослањати на традицију ових земаља и на позитивна искуства модерних демократских друштава, коригујући њихове слабости, а не само копирање овог или оног типа постојећих система на Западу“ (Голубовић, 1999: 10). Изградња демократског идентитета мора бити постојани задатак свих политичких актера, што подразумева напуштање ретроградних образаца идентификације на основу фетишизације сопствене историје, уз истовремено редифинисање положаја индивидуе како би се она учинила активнијим субјектом у политичком и друштвеном животу. У раскораку између старог и новог, традиције и модернизације, управо је политичком идентитету дат задатак да ствара нове форме идентификације, кроз поштовање традиције али и кроз изградњу демократског и цивилног друштва.

Несумњиво, резултати до којих смо дошли показују да тренутно млада генерација у Србији на друштвено-политичку и економску несигурност одговара специфичним конформирањем, као и удаљавањем од јавног живота. Мало је тога по чему се млади у Србији (у својим жељама, ставовима, вредностима) данас разликују од одраслих, будући да су оријентисани према политичком и сваком другом „главном току“. А ако се међу младима не може наћи ниједна алтернативна оријентација која би довела у питање оно постојеће, онда се омладина од „најосетљивијег сеизмографа друштвених промена“ већ претворила у чувара *status quo*-а и апологету једне рђаве садашњости. Разуме, се, они који имају политичку одговорност али и економску моћ, требало би да учине све како би спречили овај негативан тренд не би ли српска омладина уместо *генерације кризе* постала (макар мало) *генерација будућности*.

Литература

- Almond, G. and Verba S. 1963. *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Almond G. i Verba S. 2000. *Civilna kultura; Politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Zagreb: Politička kultura – Nakladno izdavački zavod.

- Бајовић, Тијана (2013) “Постконфликтна демократија: политичка култура студената у Србији”, у: *(Пост)секуларни обрт: религијске, моралне и друштвено-политичке вредности студената у Србији*, прир. М. Благојевић, Ј. Јабланов-Максимовић и Т. Бајовић, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију (Центар за религијске студије), Фондација Конрад Аденауер, Центар за европске студије, 199-251.
- Bauman, Zigmunt (2009) *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Вјелажас, Сlobодан, Pilić, Šime (2005) “Однос идентитета и жеље за прикључивањем Хрватске Европској Унији студената наставничких студија у Сплиту”, *Revija za sociologiju*, Vol XXXVI. (2005), No 1–2, 34-54.
- Божиловић, Никола (2014) *Културно клатно - огледи о традицији и модернизацији културе српског друштва*, Ниш: Филозофски факултет.
- Броћић, Манојло (1982) “Млади као предмет посебног научног проучавања”, у *Млада генерација данас*, Београд: Младост, 102-131.
- Васић, Јерина (2013) “Верски и национални идентитет младих интелектуалаца у Србији”, у: *(Пост)секуларни обрт: религијске, моралне и друштвено-политичке вредности студената у Србији*, прир. М. Благојевић, Ј. Јабланов Максимовић, Т. Бајовић, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију (Центар за религијске студије), Фондација Конрад Аденауер, Центар за европске студије, 117-158.
- Вујадиновић, Драгица (2008) “Цивилно друштво и политичка култура”. *Filozofska istraživanja*, 1, 21-34.
- Голубовић, Загорка (1999) *Ја и други: Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*. Београд: Република.
- Горди, Ерик (2001) *Култура власти у Србији. Национализам и разарање алтернатива*. Београд: Самиздат Б92.
- Дивјак, Сlobодан (2006) *Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално*. Београд: Службени гласник.
- Пишић, Власта (1999) *Млади на margini друштва и политике*. Zagreb: Alineja.
- Пишић, Власта (2003) “Politička participacija mladih i politika prema mladima: Hrvatska u europskom kontekstu”, *Politička misao*, Vol XL, (2003.), br. 3, 37–57.
- Пишић, Власта (2005) “Млади, Хрватска и Европа: Увод у истраживање”, у: *Млади Хрватске и европска интеграција*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja, 11-32.
- Пишић Власта, Bouillet Dejana, Gvozdanović Anja, Potočnik Dunja (2013) *Млади у времену кризе*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja у Zagrebu, Friedrich Ebert Stiftung.
- Castells, Manuel (2002) *Моћ идентитета*. Zagreb: Golden marketing.
- Кузмановић Бора (1995) “Друштвене промене и промене вредносних оријентација ученика”. *Психолошка истраживања* (7); 17-47.
- Кузмановић, Бора (1997) “Личност и демократско понашање”, у: *Демократија, васпитање, личност* (зборник), Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Марковић Крстић, Сузана (2008) “Феномен омладине у друштвено-историјском контексту”, *Годишњак за социологију*. Ниш: Филозофски факултет, 4 (4), 83-92
- Matić, Davorka (2000): “Демократија, повјерење и социјална правда”. *Revija za sociologiju*, бр. 31(3-4); 183-195.

- Милић, Анђелка (1987) *Загонетка омладине*. Београд-Загреб: ЦИД-ИДИС.
- Милић, Анђелка, Чичкарић, Љиљана (1998) *Генерација у протесту*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Михаиловић, Срећко ed. (2004) *Млади заубљени у транзицији*. Београд: Центар за проучавање алтернатива.
- Мос, Кевин (2002) “Југословенски транссексуални хероји: „Вирцина“ и „Marble Ass““. *Реч* 67/13: 327-346.
- Павићевић, Ђорђе (2002) “Либералне вредности и политичка стабилност у Србији”. Београд: *Филозофија и друштво XIX/XX*, 165–178.
- Петровић, Јасмина (2014) “Основне информације о узорку, инструменту и теренској реализацији емпиријског истраживања »Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану«, у: *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, прир. Д. Захаријевски, Г. Ђорић, Г. Стојић, Филозофски факултет, Ниш, 11-16.
- Putnam, D. Robert (2000): *Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Радисављевић-Ћипаризовић, Драгана (2013) “Религиозност студената у Србији и став према ЕУ”, у *(Пост)секуларни обрт: религијске, моралне и друштвено-политичке вредности студената у Србији*, прир. М. Благојевић, Ј. Јабланов Максимовић и Т. Бајовић, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију (Центар за религијске студије), Фондација Конрад Аденауер, Центар за европске студије, 62-94.
- Саид, Едвард (2000) *Оријентализам*. Београд: Библиотека XX век.
- Стевановић, Бранислав (2006) “Грађански културни идентитет у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције”. *Годишњак за социологију*. 71–90
- Стевановић, Бранислав (2008) *Демократски принципи и политичко-културне вредности*. Ниш: Филозофски факултет, Свен
- Стевановић, Бранислав. (2008а). *Политичка култура и културни идентитети у Србији и на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет – Свен.
- Стевановић, Бранислав (2009) «Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније». У: *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет, 141-194
- Стевановић, Бранислав (2013) *Политичко-културне интерференције (Социолошки огледи о политици и култури)*. Ниш: Студентски културни центар.
- Стевановић, Бранислав, Божиловић, Јелена (2014) “Неки аспекти демократизације политичке културе у Србији (поглед из угла студената)”, у: Б. Димитријевић (ур.) *Историографија и савремено друштво*, Зборник радова са међународног научног скупа Наука и савремени универзитет 3, Том 1, Ниш: Филозофски факултет, 265-277.
- Стојковић, Бранимир (1993) *Европски културни идентитет*, Ниш: Просвета, Београд: Завод за проучавање културног развитка.
- Стојковић, Бранимир (2002) *Идентитет и комуникација*. Београд: Факултет политичких наука у Београду и Чигоја штампа.

- Томановић, В. (1980) *Друштвене промене и образовање*, Београд: Издавачки центар Комунист.
- Томановић Смиљка ed. (2012) *Млади – наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*. Београд: Чигоја штампа, Институт за социолошка истраживања.
- Томановић, Смиљка (2012) “Од омладине до социјалних биографија младих у постсоцијалистичкој трансформацији друштва Србије: концептуални и контекстуални оквир истраживања”, у: *Млади – наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, „Чигоја штампа“, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Фукујама, Френсис (1997) *Крај историје и последњи човек*. Подгорица: ЦИД
- Хантингтон Семјуел (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица - ЦИД, Бања Лука- Романов
- <http://www.tanjug.rs/novosti/155740/vise-od-polovine-gradjana-za-clanstvo-srbije-u-eu.htm> (приступљено 20.12. 2014.)
- Jenkins, Richard (1997) *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Чупић, Чедомир (2009) “Политичка култура и медији”. *Годишњак Факултета политичких наука*, 2, 339-351
- Šakaja, Laura (2001) “Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu, Prilog proučavanju imaginativne geografije”. *Revija za sociologiju*, vol. 32, бр. 1-2 (са: <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/155/03-Sakaja.geografija.pdf>)
- Шушњић, Ђуро (1997) *Дијалог и толеранција*, Београд: Чигоја штампа.

Branislav Stevanović

IDENTITY OF YOUTH IN THE PROCESS OF MODERNIZATION AND EURO-INTEGRATION OF SERBIAN SOCIETY (on the Example of University of Niš' Students)

Summary: As part of the youth, students are kind of “litmus test” of society, especially the “urban” one, in which they come from or where they will work tomorrow. Because of that, study of the attitudes of students offers not only the latest information about them, but also knowledge about the trends of particular societies. Since this is about those who are still in the process of formation, students are largely subjected to the dominant attitudes of a whole society. Analysis of students' attitudes towards certain social issues, leads to the conclusion that one cannot speak of a complete overcoming authoritarian and traditional social consciousness. Despite the radical changes that have emerged from the dissolution of the old and the construction of a new order, the mechanism of transmission of values from the older to the younger generation

is still in operation, primarily perpetuated by poor results of the current Serbian economy. However, fairly stable are also the attitudes that testify to the openness to Europe and the world, as a complementary and not as opposing on national identification.

Keywords: youth, students, identity, values, civic awareness